

UDK 341:623.45(497.11)
Biblid 0543-3657, 75 (2024)
God. LXXV, br. 1191, str. 575–597
Pregledni naučni rad
Primljen: 15.01.2024.
Revidiran: 20.06.2024.
Prihvaćen: 28.07.2024.
doi: https://doi.org/10.18485/iipe_mp.2024.75.1192.5
CC BY-SA 4.0

Milica ĆURČIĆ¹, Mitko ARNAUDOV², Slavko DIMOVIĆ³

Pravni okvir Srbije u sprečavanju proliferacije oružja za masovno uništenje

SAŽETAK

U kontekstu globalne zabrinutosti za bezbednost, savremene države preduzimaju brojne aktivnosti radi ublažavanja rizika povezanih sa širenjem oružja za masovno uništenje. U implementaciju ovih aktivnosti uključena je i Republika Srbija, koja u svojim pravnim i strateškim dokumentima prepoznaje značaj suprotstavljanju proliferaciji oružja za masovno uništenje. U ovom radu pružen je prikaz šireg istorijskog konteksta razvoja legislative u ovoj oblasti, kao i najznačajnijih međunarodnih instrumenata u vidu inicijativa, sporazuma i ugovora koje Srbija implementira. Istraživačka pitanja na koje ovaj rad nastoji da pronađe odgovor jesu: da li je Republika Srbija implementirala sve relevantne međunarodne dokumente za sprečavanja proliferacije oružja za masovno uništenje, uključujući međunarodne sporazume, konvencije i rezolucije? Kako postojeći pravni okvir odgovara na aktuelne regionalne i globalne bezbednosne izazove, i koje su snage i slabosti ovog okvira u kontekstu njegove implementacije? Predmet ovog rada predstavlja analiza postojećeg pravnog okvira Srbije u sprečavanju proliferacije oružja za masovno uništenje, kao i procena snaga i slabosti u suočavanju sa višestrukim izazovima koje ovaj vid oružja nameće. Na taj način pružena je sistematizacija znanja i ostvaren je dubinski uvid u pravne i

¹ Naučni saradnik, Institut za nuklearne nauke „Vinča“ – Institut od nacionalnog značaja za Republiku Srbiju. Univerzitet u Beogradu, Srbija. E-mail: milica.curcic@vin.bg.ac.rs, ORCID: 0000-0002-4326-4036.

² Naučni saradnik, Institut za međunarodnu politiku i privredu u Beogradu, Srbija, e-mail: mitko@diplomacy.bg.ac.rs, ORCID: 0000-0002-3274-347X.

³ Naučni savetnik, Institut za nuklearne nauke „Vinča“ – Institut od nacionalnog značaja za Republiku Srbiju. Univerzitet u Beogradu, Srbija, e-mail: sdimovic@vin.bg.ac.rs, ORCID: 0000-0003-2666-5417.

regulatorne mere, međunarodnu saradnju, ali i tehnološki pejzaž koji utiče na širenje oružja za masovno uništenje. Posebna pažnja posvećena je ispitivanju bezbednosnih izazova, rizika i pretnji, kako regionalnih tako i globalnih, kako bi se identifikovale potencijalne oblasti delovanja u kojima bi postojeći pravni okvir Srbije mogao biti unapređen. Rad apostrofira značaj podizanja svesti javnosti i obrazovanja, kao i negovanja kulture odgovornosti i budnosti protiv širenja oružja za masovno uništenje.

Ključne reči: oružje za masovno uništenje, strategije, deproliferacija, međunarodna saradnja, roba dvostruke namene.

The Legal Framework of Serbia in Preventing the Proliferation of Weapons of Mass Destruction

SUMMARY

In the context of global security concerns, modern states undertake numerous activities to mitigate the risks associated with the proliferation of weapons of mass destruction. The Republic of Serbia is also involved in these activities, recognizing the importance of countering the proliferation of weapons of mass destruction in its legal and strategic documents. This paper provides an overview of the broader historical context of legislative development in this field, as well as the most significant international instruments, including initiatives, agreements, and treaties that Serbia implements. The research questions this paper aims to answer are: Has the Republic of Serbia implemented all relevant international documents for preventing the proliferation of weapons of mass destruction, including international agreements, conventions, and resolutions? How does the existing legal framework respond to current regional and global security challenges, and what are the strengths and weaknesses of this framework in the context of its implementation? The core of this paper is the analysis of Serbia's existing legal framework for preventing the proliferation of weapons of mass destruction, as well as the assessment of its strengths and weaknesses in addressing the multiple challenges posed by this type of weaponry. In this way, an in-depth insight is provided into the legal and regulatory measures, international cooperation, and the technological landscape influencing the spread of weapons of mass destruction. Special attention is given to examining security challenges, risks, and threats, both regional and global, to identify potential areas for action where the existing legal framework of Serbia could be improved. The paper emphasizes the importance of raising public awareness and education, as well as fostering a culture of responsibility and vigilance against the proliferation of weapons of mass destruction.

Keywords: weapons of mass destruction, strategies, deproliferation, international cooperation, dual-use items.

Uvod

U složenom pejzažu međunarodne bezbednosti, proliferacija oružja za masovno uništenje (u daljem tekstu: OMU) predstavlja pretnju po mir, stabilnost i bezbednost i visoko je pozicionirana na bezbednosnim agendama savremenih država. Srž naučne i stručne debate o opasnostima proliferacije OMU proističe iz ključnih karakteristika ovog oružja: potencijala da izazove masovne žrtve i rasprostranjenu, dugotrajnu degradaciju životne sredine; neselektivnost prema potencijalnim žrtvama; rizik da u posed ovog oružja dođu nedržavni akteri poput terorističkih organizacija, kao i teškoće pri međunarodnoj kontroli i nadzoru nad softverima i tehnologijama koje potpadaju pod kategoriju robe dvostruke namene, a što je uređeno Evropskom direktivom 388/12.⁴ Iz tog razloga se na međunarodnom planu preduzimaju sistemski naponi u sprečavanju proliferacije OMU, a koji uključuju kombinaciju institucionalnih, pravnih i diplomatskih mera i aktivnosti. Zapravo, diskusija o nuklearnom razoružavanju, koja je otpočela u Ujedinjenim nacijama svega godinu dana od eksplozije prve atomske bombe 1945. godine, aktuelna je i danas putem pokušaja uspostavljanja okvira koji treba da obeshrabri pokušaje nabavke i razvoja OMU od strane državnih i nedržavnih aktera. Međusobna povezanost država u rešavanju pitanja širenja OMU naglašava važnost saradnje, kooperativne diplomatije i zajedničke odgovornosti.

U cilju očuvanja međunarodne bezbednosti Republika Srbija realizuje sve potrebne aktivnosti koje proističu iz međunarodnih inicijativa i ratifikovanih sporazuma s ciljem sprečavanja širenja OMU. Takođe, u svojim strateškim dokumentima prepoznala je opasnost po nacionalnu bezbednost koja proističe iz proliferacije OMU, odnosno usvojila je Strategiju za sprečavanje širenja oružja za masovno uništenje i prateći Akcioni plan.⁵ Kako bi stvorila neophodne zakonske preduslove, Srbija je usvojila i brojne specijalne zakone kako bi pospešila borbu protiv širenja OMU putem posebnih restriktivnih mera.⁶ Razumevanje specifičnih rizika sa kojima se

⁴ Joshua S., Goldstein & Jon C. Pevehouse, *International Relations. Tenth Edition 2013–2014 Update*, Pearson, Boston, 2014, 209; Andrew Blum, Victor Asal & Jonathan Wilkenfeld, "Nonstate Actors, Terrorism, and Weapons of Mass Destruction", *International Studies Review*, 2005, Vol. 7, No. 1, 133; Matthew Fuhrmann, "Exporting Mass Destruction? The Determinants of Dual-Use Trade", *Journal of Peace Research*, Vol. 45, No. 5, 2008, 633–652, DOI 10.1177/0022343308094324; "Regulation (EU) No 388/2012 of the European Parliament and of the Council of 19 april 2012 amending Council Regulation (EC) No 428/2009 setting up a Community regime for the control of exports, transfer, brokering and transit of dual-use items", European Parliament, 16 May 2012.

⁵ „Стратегија за борбу против ширења оружја за масовно уништење за период од 2021. до 2025. године“, *Службени гласник РС*, Бр. 77/2021; „Акциони план за период од 2023. до 2025. године за спровођење Стратегије за борбу против ширења оружја за масовно уништење за период од 2021. до 2025. године“, *Службени гласник РС*, бр. 57/2023.

⁶ Najznačajniji zakoni iz ove oblasti jesu: „Закон о радијационој и нуклеарној сигурности и безбедности“, *Службени гласник РС*, бр. 95/2018 и 10/2019; „Закон о ограничавању

Srbija suočava, kako na regionalnom tako i na globalnom nivou, kao i implementiranje adekvatnih mera i postupaka od najveće je važnosti za jačanje strateškog okvira. Regionalna dinamika, geopolitičke tenzije i istorijsko nasleđe doprinose višestrukim izazovima koji zahtevaju budnu i prilagodljivu strategiju sprečavanja širenja OMU. Samim tim, jedna od fokalnih tačaka analize jeste identifikacija i evaluacija savremenih izazova i pretnji u vezi sa proliferacijom OMU.

U eri ubrzanog tehnološkog napretka, razvoj novih tehnologija ima efekat na različite oblike društvenog ponašanja i delovanja, uključujući i OMU. Široka upotreba tehnologija dvostruke namene, nastanak hibridnog rata, razvoj i rasprostranjenost sajber pretnji i druga naučna dostignuća postavljaju nove izazove naporima za sprečavanje širenja OMU. Shodno tome, i u ovom radu se putem sveobuhvatnog pristupa istražuje način, adekvatnost i pravovremenost na koji se Srbija suočava sa ovim izazovima i prilagođava strategije kako bi obezbedila efikasnost svojih preventivnih mera. Na taj način, u radu se inkorporira prikaz istorijskog razvoja OMU, aktuelnih strateških razmišljanja, analiza postojeće pravne regulative i savremenih bezbednosnih izazova, rizika i pretnji, međunarodne saradnje i tehnološkog napretka, kako bi se stekli dragoceni uvidi u diskurs neširenja OMU i globalne bezbednosti, kao i uloge koju Srbija ima u ovim naporima.

U teoriji međunarodnih odnosa i bezbednosti nije moguće pronaći jedan teorijski pristup koji bi pružio odgovore na pitanja zašto bi jedan akter pretendovao da dođe u posed OMU, odnosno koji su najučinkovitiji modeli ponašanja država koji bi omogućili deproliferaciju OMU. Pristupi realizma zastupaju stav da države, kao centralni akteri u međunarodnim odnosima, teže uvećanju svoje moći kako bi ostvarile svoje interese i u anarhičnom međunarodnom sistemu mogu da se oslone samo na princip samopomoći. Stoga, kao racionalni akteri države mogu težiti posedovanju OMU kao garanciji svog opstanka i bezbednosti. Iako alati analize koje pruža realistička škola mogu pružiti brojne odgovore na pitanje zašto bi neka država težila da dođe u posed OMU, ona poseduje i izvesne nedosttke. Ne pruža odgovor na pitanje zašto su neke države, uključujući i Jugoslaviju, odustale od razvoja svojih nuklearnih programa, kao i zašto nedržavni akteri pretenduju da dođu u posed OMU. Iz tog razloga su u ovu analizu uključene i spoznaje neoliberalnog institucionalizma koji ističe značaj saradnje i postojanja institucija. Iako države u uslovima anarhije teže ostvarivanju svojih interesa, vođene težnjom za apsolutnim dobicima, stvaraju međunarodne institucije i režime kako bi prevazišle prepreke u saradnji. Saradnja je nužni uslov za stvaranje, implementaciju i unapređenje pravnih normi koje regulišu oblast sprečavanja širenja OMU. Odgovor na pitanje zašto se neka država odlučuje

располагања имовином у циљу спречавања тероризма и ширења оружја за масовно уништење“, *Службени гласник РС*, Бр. 29/2015, 113/2017 и 41/2018; „Закон о извозу и увозу робе двоstrуке намене“, *Службени гласник РС*, бр. 95/2013 и 77/2019.

da poštuje zabranu širenja OMU treba tražiti kroz prizmu socijalnog konstruktivizma koji istražuje međusobni uticaj interesa i ideja, ali i analizira uticaj normi, političke kulture i institucija na ponašanje aktera. Integracijom znanja iz različitih teorijskih pristupa u ovom radu stvoren je teorijski okvir za istraživanje uloge pravnih normi u sprečavanju širenja OMU.

Istorijski osvrt na nastanak pojma oružja za masovno uništenje

Istorijski razvoj pojma OMU odražava evoluirajuću prirodu ratovanja, sve veću svest o devastirajućem potencijalu ovog oružja, ali i napore međunarodne zajednice da pruži odgovor na ovu pretnju putem različitih sporazuma, ugovora i inicijativa. Uprkos opštem uverenju da upotreba ovog pojma datira iz perioda neposredno nakon Drugog svetskog rata i užasavajućih slika stradanja u Hirošimi i Nagasakiju, koren upotrebe OMU potiče iz 1937. godine. Naime, prva upotreba pojma OMU susreće se u božićnom obraćanju Biskupa od Kenterberija i pitanja koje je postavio – da li iko može bez užasa da pomisli šta bi značio još jedan rašireni rat, vođen novim oružjem za masovno uništenje.⁷ Predmetni pojam predstavlja integralni deo višedecenijskog dijaloga o razružavanju u okviru međunarodne zajednice i njegova originalna formulacija „atomske oružje i ostala glavna oružja podobna za masovno uništenje“ pojavljuje se u prvoj Rezoluciji koju je usvojila Generalna skupština Ujedinjenih nacija 1946. godine.⁸ Istovremeno, formirana je i prva Komisija koja je imala mandat da se bavi problemima koji su proistekli iz otkrića atomske energije.

Definisanje OMU ubrzo je postalo jedno od ključnih pitanja u okviru diskursa o postratovskom razoružavanju u okviru UN. Prve korake u tom procesu preduzele su SAD koje su 1947. godine predložile nacrt Rezolucije prema kojoj OMU uključuje „atomske eksplozivno oružje, radioaktivno oružje, smrtonosno hemijsko i biološko oružje, kao i svako oružje koje će biti ubuduće razvijeno, a koje se po karakterističnom razornom dejstvu može uporediti sa dejstvom atomske bombe ili drugih gorepomenutih oružja“.⁹ Komisija za konvencionalno naoružanje UN usvaja ovu Rezoluciju 1948. godine, uprkos tome što je SSSR glasao protiv, uz argumentaciju da je navedena definicija

⁷ Весна Кнежевић Предић & Милош Хрњаз, „Забрана оружја за масовно уништење: од Жене до Њујорка век касније“, у: Жаклина Новичић (ур.) *Употреба силе у међународним односима*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2018, 60–61.

⁸ „A/RES/1(I) First Resolution adopted by UN General Assembly. Establishment of a Commission to deal with the problem raised by the discovery of atomic energy“, General Assembly Resolution, 1946.

⁹ *Armaments and Disarmament in the Nuclear Age, A Handbook*, Stockholm International Peace Research Institute, Stockholm, 1976, 145.

previše uska, odnosno da bi trebalo da obuhvati i konvencionalno naoružanje i rakete upotrebljene u Drugom svetskom ratu.¹⁰ Posle gotovo dve decenije, SSSR menja svoju poziciju po pitanju definicije OMU, što je dovelo do usvajanja Rezolucije 32/84 pod nazivom „*Zabrana razvoja i proizvodnje novih oblika OMU i novih sistema ovakvog oružja*“ od strane Generalne skupštine UN 1977. godine.¹¹ Ovom Rezolucijom potvrđena je definicija OMU iz Rezolucije Komisije za konvencionalno naoružanje UN iz 1948. godine, čime postaje zvanično prihvaćena definicija u politici razoružavanja.

Tokom godina formulisane su brojne definicije OMU koje pokazuju varijacije u komponentama koje obuhvataju. Kako je primetio Set Ćarus (*Seth Carus*), ove alternativne definicije često odražavaju birokratske interese, ali i ciljeve i prioritete određenih država i agencija. Ćarus je identifikovao opsežnu listu koja broji 50 definicija koje su zvanično priznate i uprkos raznolikosti, ove definicije moguće je kategorisati u šest primarnih kategorija: 1) OMU kao nuklearno, biološko i hemijsko oružje (NBH); 2) OMU kao hemijsko, biološko, radiološko i nuklearno oružje (HBRN); 3) OMU kao HBRN i visokoeksplozivno oružje (HBRNE); 4) OMU kao HBRN oružje koje može da izazove masovno uništenje ili masovne žrtve; 5) OMU kao oružje, uključujući neko HBRN oružje, ali ne ograničavajući se na HBRN, sposobno da izazove masovno uništenje ili masovne žrtve; 6) OMU kao oružje masovnog dejstva koje može da izazove masovno uništenje ili masovne žrtve ili da izazove masovni poremećaj.¹²

Republika Srbija definiše OMU kao „hemijsko, biološko, radiološko i nuklearno (HBRN) oružje i sredstva za njihovo prenošenje, kako je to definisano međunarodnim ugovorima, konvencijama, sporazumima i protokolima“.¹³ Praćenjem geneze razvoja legislative po pitanju sprečavanja širenja OMU, uočava se da se sadašnja definicija razlikuje od prethodnih po pitanju jedne komponente – radiološkog oružja. Naime, u Nacionalnom akcionom planu za primenu Rezolucije 1540 Saveta bezbednosti UN o sprečavanju širenja OMU i sredstvima za njihovo prenošenje (2012–2016) govori se o obavezi Srbije kao članice UN „da se uzdržava od pružanja bilo kakve podrške nedržavnim akterima koji pokušavaju da razviju, pribave, proizvode, poseduju, transportuju, prenose ili koriste nuklearno, hemijsko ili

¹⁰ Ibid., 146.

¹¹ “A/RES/32/84-B Prohibition of the development and manufacture of new types of weapons of mass destruction and new systems of such weapons”, United Nations General Assembly Resolution, 1977.

¹² Seth Carus, *Defining “Weapons of Mass Destruction”*, https://ndupress.ndu.edu/Portals/68/Documents/occasional/cswmd/CSWMD_OccasionalPaper-8.pdf, Center for the Study of Weapons of Mass Destruction, 5.1.2024, 6.

¹³ „Стратегија за борбу против ширења оружја за масовно уништење за период од 2021. до 2025. године“, *Службени гласник РС*, бр. 77/2021.

biološko oružje i sredstva za njihovo prenošenje".¹⁴ Identična formulacija našla se i u narednom Nacionalnom akcionom planu za period 2018–2022. godine.¹⁵

Inkorporiranje komponente radiološkog oružja u definiciju OMU, koju Srbija koristi u zvaničnim dokumentima, ima svoje stručno, ali i političko značenje. S jedne strane, tehnološki razvoj doveo je do široke rasprostranjenosti upotrebe radioaktivnih materijala u različitim sferama društvenog života, poput medicine, industrije i energetike. Činjenica da ovi materijali mogu biti otuđeni i zatim zloupotrebljeni u svrhu izrade radiološke eksplozivne naprave koja se relativno lako konstruiše i koristi, čini nadzor nad radioaktivnim materijalima apsolutnim imperativom. Zapravo, radioaktivni materijali, mogu predstavljati veoma ozbiljnu bezbednosnu pretnju i njihova upotreba zahteva implementaciju strogih sigurnosnih standarda, pa je inkorporiranje ovih materijala u definiciju OMU u potpunosti opravdano.¹⁶ S druge strane, uključivanje komponente radiološkog oružja u definiciju OMU u brojnim aspektima izjednačava OMU sa HBRN, što značajno olakšava implementaciju HBRN regulative kroz zajednički Akcioni plan.

Međunarodni instrumenti za sprečavanje proliferacije oružja za masovno uništenje

Međunarodna bezbednost se suočava sa dva suprotstavljena procesa prilikom pokušaja uspostavljanja čvrstih međunarodnih okvira za mir i stabilnost – proliferacijom i deproliferacijom. Proliferacija podrazumeva dve osnovne forme: vertikalnu i horizontalnu u zavisnosti od toga da li je reč o uvećanju postojećeg arsenala države ili uvećanja broja članica „nuklearnog kluba“. Nasuprot tome je proces deproliferacije koji „označava neširenje odnosno uključuje postupke sprečavanja širenja nuklearnog oružja bilo „horizontalno“ (na više država) ili „vertikalno“ (u jednoj državi)".¹⁷ Činjenica da ne postoji opšti konsenzus povodom pitanja da li postojanje OMU doprinosi uvećanju ili umanjenju međunarodne bezbednosti, suočava

¹⁴ Zaključak 05 Broj: 018-2695/2012 kojim se usvaja „Национални акциони план за примену Резолуције 1540 Савета безбедности УН о спречавању ширења ОМУ и средстава за њихово преношење (2012–2016)“, *Службени гласник*, бр. 39/2012.

¹⁵ Zaključak 05 Broj: 337-628/2018 kojim se usvaja „Национални акциони план за примену Резолуције 1540 Савета безбедности УН о спречавању ширења ОМУ и средстава за њихово преношење (2018–2022)“, *Службени гласник*, Бр. 9/2018.

¹⁶ Milica Ćurčić, Sanela Veljković & Slavko Dimović, "Border Crossing Control of Radioactive Materials in Serbia", *IRASA International Scientific Conference Science, Education, Technology and Innovation SETI V 2023*, Belgrade: International Research Academy of Science and Art: IRASA, 2023, 630.

¹⁷ Богдан Стојановић, *Теорија денуклеаризације: зашто државе прекидају програме нуклеарног наоружања?*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2021, 38–39.

globalnu zajednicu sa izazovnim zadatkom balansiranja u pokušajima sprečavanja širenja OMU, a koje uključuje kompleksne diplomatske pregovore i sporazume o kontroli naoružanja.

Na nacionalnom nivou, sprečavanje širenja OMU podrazumeva stvaranje aktivne političke agende koja osnažuje kontrolu naoružanja, procese razoružavanja i deproliferacije. Svaka država poseduje odgovornost za implementaciju najznačajnijih međunarodnih instrumenata za sprečavanje širenja OMU, ali i izgradnju i jačanje kapaciteta za suprotstavljanje ovoj pretnji, kao i modele reagovanja u slučaju njenog ispoljavanja. Republika Srbija, kao i gotovo sve moderne države, potpisnik je najznačajnijih konvencija, sporazuma i ugovora koje je potom implementirala u nacionalno zakonodavstvo.¹⁸ Na taj način stvoren je pravni okvir za izgradnju adekvatnog sistema za suprotstavljanje širenju OMU i pružanje doprinosa očuvanju nacionalne i međunarodne bezbednosti.

Ujedinjene nacije su, počevši od 1946. godine, ulagale systemske napore kako bi u potpunosti zabranile nuklearno naoružanje. Kako se ovaj cilj pokazao kao utopija, UN su svoje delovanje usmerile ka tome da se proizvodnja i posedovanje nuklearnog oružja bar ograniči na one države koje su već u posedu istog. Već početkom 50-ih godina XX veka otpočinju pregovori o ugovoru koji bi onemogućio dalje širenje nuklearnog oružja. Ovi napori rezultovali su *Ugovorom o neširenju nuklearnog oružja* (u daljem tekstu NPT), koji je zaključen 1968. godine a stupio na snagu 1970. godine.¹⁹ NPT predstavlja stožer međunarodnih napora u nuklearnom razoružavanju, izgradnji režima deproliferacije i miroljubivoj upotrebi nuklearne energije. Ovaj ugovor počiva na tri stuba: neširenju nuklearnog oružja, razoružavanju i pravu svake države da koristi nuklearnu energiju u miroljubive svrhe.²⁰ Potpisnice ugovora prepoznate su kao „nuklearne“ i „nenuklearne“ države, shodno čemu su im nametnute različite obaveze. Određeno je da mere nadzora i kontrole sprovodi Međunarodna agencija za atomsku energiju (u daljem tekstu MAAE). Jedinstveni status ovog ugovora ogleda se u gotovo univerzalnom članstvu, pravno obavezujućim normama o razoružavanju i neproliferaciji, proverljivom režimu deproliferacije i posvećenosti miroljubivoj upotrebi nuklearne energije. Potpisivanjem ovog ugovora ne samo da je stvoren preduslov za sprečavanje horizontalnog širenja nuklearnog oružja, već je postavljen temelj za izgradnju arhitekture

¹⁸ *Контрола наоружања*, Министарство спољних послова Републике Србије, <https://www.mfa.gov.rs/spoljna-politika/bezbednosna-politika/kontrola-naoruzanja>, 4.1.2023.

¹⁹ "Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons", United Nations, INFCIRC/140 22, April 1970.

²⁰ Chris Peloso, "Crafting an Updated Nuclear Non-Proliferation Treaty: Applying the Lessons Learned from the Success of Similar International Treaties to the Nuclear Arms Problem", *Santa Clara Journal of International Law*, 2011, Vol. 9, Iss. 2, 312.

zasnovane na ograničavanju numeričkog rasta nuklearnog oružja, a što predstavlja suštinu strateške stabilnosti.²¹

Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija je među prvim državama ratifikovala ovaj ugovor u februaru 1970. godine.²² SFRJ, a potom i Srbija, iskazuje kontinuiranu spremnost da budu uključene u međunarodne napore za sprečavanje proliferacije nuklearnog oružja, što se oslikava kroz sve buduće preduzete obaveze u vezi sa NPT. Najpre, SFRJ je 1973. godine potpisala sa MAAE *Sporazum o primeni garantija*.²³ Primena garantija zasniva se na proceni tačnosti i kompletnosti nuklearnog materijala deklarisanog od strane Srbije, kao i nuklearnih aktivnosti. Mere verifikacije podrazumevaju redovne i vanredne inspekcije na terenu, posete, kao i stalni monitoring i evaluaciju. *Dodatni protokol Sporazuma o primeni garantija* između Srbije i MAAE potpisan je 3. jula 2009. godine, a ratifikovan je 2018. godine.²⁴ Time se Srbija obavezala da pruži inspektorima MAAE sve informacije u pogledu prijavljenih i mogućih neprijavljenih aktivnosti u vezi sa nuklearnim materijalima.

Multilateralni ugovor koji zabranjuje sve nuklearne eksplozije, bez obzira da li su izvedene u vojne ili miroljubive svrhe, jeste *Ugovor o sveobuhvatnoj zabrani nuklearnih proba, sa Protokolom* (daljem tekstu: CTBT), koji je usvojen 1996. godine.²⁵ Glavni ciljevi ovog ugovora jesu sprečavanje testiranja nuklearnog oružja i promovisanje međunarodnog mira i bezbednosti ograničavanjem razvoja i unapređenja nuklearnog oružja. Ugovor uspostavlja globalni sistem praćenja za otkrivanje i verifikaciju nuklearnih eksplozija, koristeći mrežu stanica za praćenje širom sveta. Kako bi CTBT stupio na snagu, potrebno je da ga ratifikuju 44 zemlje navedene u Aneksu 2 ugovora, od kojih devet to i dalje nije učinilo: Kina, Indija, Pakistan, Severna Koreja, Izrael, Iran, Egipat, Rusija i SAD. Iako je Rusija ratifikovala CTBT 2000. godine, povukla je ratifikaciju 2023. godine, po uzoru na SAD.²⁶ Srbija

²¹ Марина Костић, „Стратешка стабилност и могућности укључивања Кине у преговоре о контроли стратешког наоружања“, *Међународни проблеми*, Вол. 72, Бр. 4, 2020, 680, DOI: 10.2298/MEDJP2004678K.

²² „Закон о ратификацији Уговора о неширењу нуклеарног оружја“, *Службени лист СФРЈ*, 5. март 1970.

²³ „Споразум између Социјалистичке Федеративне Републике Југославије и Међународне агенције за атомску енергију о примени гаранција у вези са Уговором о неширењу нуклеарног оружја“, *Службени лист СФРЈ*, 67/73.

²⁴ „Закон о потврђивању додатног протокола између Републике Србије и Међународне агенције за атомску енергију уз споразум између Социјалистичке Федеративне Републике Југославије и Међународне Агенције за атомску енергију о примени гаранција у вези са уговором о неширењу нуклеарног оружја“, *Службени гласник Републике Србије – Међународни уговори*, бр. 10/2018.

²⁵ *Comprehensive Nuclear-Test-Ban Treaty (CTBT)*, https://www.ctbto.org/sites/default/files/2023-10/2022_treaty_booklet_E.pdf, 10.1.2024.

²⁶ *Comprehensive Test Ban Treaty at a Glance*, Arms Control Association, <https://www.armscontrol.org/factsheets/test-ban-treaty-at-a-glance>, 10.1.2024.

je ratifikovala ovaj ugovor 2004. godine i time pokazala jasan stav po pitanju zabrane nuklearnih proba, iako ovaj ugovor još nije stupio na snagu.²⁷

Zabrana upotrebe biološkog oružja prvi put je ustanovljena *Ženevskim protokolom o zabrani zagušljivih, otrovnih i sličnih gasova i bakterioloških metoda ratovanja iz 1925. godine*.²⁸ Međutim, ovaj Protokol pokazao je brojne slabosti posebno zato što nije sankcionisao usavršavanje, proizvodnju, transfer i uništenje zaliha, već isključivo upotrebu i to samo u međunarodnim oružanim sukobima i to kada je reč o državama ugovornicama, što je dovelo da usvajanja *Konvencije o zabrani usavršavanja, proizvodnje i stvaranja zaliha bakteriološkog (biološkog) i toksičkog oružja i o njihovom uništavanju*.²⁹ O Konvenciji je pregovarano na Konferenciji Komiteta za razoružanje u Ženevi i otvorena je za potpisivanje 10. aprila 1972, a stupila je na snagu 26. marta 1975. godine. Ova konvencija pored zabrane upotrebe sankcioniše i proizvodnju, skladištenje, usavršavanje i promet biološkog oružja, uz nametanje obaveze državama potpisnicama da unište postojeće zalihe ovog oružja. SFRJ je ratifikovala ovu Konvenciju 1974. godine.³⁰ Gotovo 40 godina kasnije, Srbija je ovu oblast detaljno uredila putem posebnog Zakona 2011. godine.³¹ Posredno, pitanje zaštite od biološkog ugrožavanja tretira se i brojnim rezolucijama UN, kao i nacionalnim zakonodavstvom u oblasti zaštite od zaraznih bolesti, zaštite životne sredine, kao i kontrole robe dvostruke namene i kroz brojne međunarodne režime.³²

Nakon višegodišnjih pregovora na Konferenciji o razoružavanju, 1992. godine je potpisana a 1997. godine stupila na snagu *Konvencija o zabrani razvoja, proizvodnje, skladištenja i upotrebe hemijskog oružja i o njegovom*

²⁷ „Закон о ратификацији Уговора о свеобухватној забрани нуклеарних проба са протоколом“, *Службени лист СЦГ – Међународни уговори*, Бр. 4/2004.

²⁸ Među 38 država koje su ga 17. juna 1925. godine potpisale bila je i Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca koja ga je ratifikovala 1929. godine. U roku od pet godina ratifikovalo ga je 28 država, a danas ovaj Protokol ima 140 strana ugovornica. Videti šire: Весна Кнежевић Предић & Милош Хрњаз, „Забрана оружја за масовно уништење: од Женеве до Њујорка век касније“.

²⁹ Videti šire: Небојша Раичевић, „Забрана биолошког оружја у међународном хуманитарном праву“, *Зборник радова Правног факултета у Нишу*, 2010, Вол. 56, 118–120; *The Convention on the Prohibition of the Development, Production and Stockpiling of Bacteriological (Biological) and Toxin Weapons and on their Destruction*, <https://front.un-arm.org/wp-content/uploads/2020/12/BWC-text-English.pdf>, 4.1.2023.

³⁰ „Уредба о ратификацији Конвенције о забрани усавршавања, производње и стварања залиха бактериолошког (биолошког) и токсичког оружја и о њиховом уништавању“, *Службени лист СФРЈ – Међународни уговори и други споразуми*, Бр. 43/74.

³¹ „Закон о забрани усавршавања, производње и стварања залиха бактериолошког (биолошког) и токсичког оружја и о њиховом уништавању“, *Службени гласник РС*, Бр. 87/2011.

³² Елизабета Ристановић & Мубарак С.А. Буршаид Ал-Дахери, „Суочавање са изазовима биолошких претњи и биолошког оружја у 21. веку“, *Социолошки преглед*, Бр. 4, 2022, 1333, DOI: 10.5937/socpreg56-40572.

uništavanju.³³ Ova Konvencija je predvidela i formiranje Organizacije za zabranu hemijskog oružja koja poseduje odgovornost za nadzor nad razoružanjem i deproliferacijom, kao i mehanizme za verifikaciju usklađenosti i korekciju neusklađenosti sa Konvencijom. Republika Srbija je ratifikovala ovu Konvenciju 2000. godine i ima stalnog predstavnika u Hagu.³⁴ Na nacionalnom planu, u skladu sa preuzetim obavezama iz Konvencije, donet je Zakon o zabrani upotrebe hemijskog oružja.³⁵ Na osnovu odredbi ovog Zakona, obrazovana je Komisija za sprovođenje Konvencije o zabrani hemijskog oružja, u čijem radu učestvuju predstavnici svih relevantnih ministarstava.³⁶

Prva rezolucija Saveta bezbednosti UN koja izričito pominje zajedničke napore za suprotstavljanje pretnji koje proističu iz širenja OMU jeste Rezolucija 1540 SB UN. Ova Rezolucija određuje obaveze članica o usvajanjima efikasnih mera i sredstva za uspostavljanje pune nacionalne kontrole radi sprečavanja proizvodnje, kao i deproliferacije OMU, odgovarajućih materijala i sredstava za njihovo prenošenje.³⁷ Postupajući u skladu sa zahtevima Rezolucije 1540, Srbija je usvojila najpre dva Nacionalna akciona plana, a potom 2021. godine i *Strategiju za borbu protiv širenja oružja za masovno uništenje za period od 2021. do 2025. godine* (u daljem tekstu: *Strategija za sprečavanje OMU*), čime je stvorila adekvatan normativni okvir za sprečavanje širenja OMU.

Nacionalni okvir za sprečavanje širenja oružja za masovno uništenje

Diskusija o bezbednosti Republike Srbije neizostavno počinje analizom Strategije nacionalne bezbednosti, koja predstavlja „uslov, osnov, usmeravajući i korektivni dokument jedne države (društva) nastao kao izraz

³³ *The Convention on the Prohibition of the Development, Production, Stockpiling and Use of Chemical Weapons and on their Destruction (CWC)*. https://www.opcw.org/sites/default/files/documents/CWC/CWC_en.pdf, 5.1.2024.

³⁴ „Закон о потврђивању конвенције о забрани развоја, производње, складиштења и употребе хемијског оружја и о његовом уништавању“, *Службени лист СРЈ – Међународни уговори*, Бр. 2/2000.

³⁵ „Закон о забрани развоја, производње, складиштења и употребе хемијског оружја и о његовом уништавању“, *Службени гласник РС*, Бр. 36 од 15. маја 2009, 104 од 27. новембра 2013.

³⁶ „Одлука о образовању Комисије Републике Србије за спровођење Конвенције о забрани развоја, производње, складиштења и употребе хемијског оружја и о његовом уништавању“, *Службени гласник РС*, Бр. 11 од 22. фебруара 2011, 71 од 26. септембра 2011, 25 од 4. априла 2012, 102 од 22. новембра 2013, 110 од 14. октобра 2014, 36 од 9. априла 2021, 99 од 22. октобра 2021, 113 од 14. октобра 2022.

³⁷ „S/RES/1540 Resolution 1540“, Security Council United Nations, 2004.

uvažavanja opšteprihvaćenih standarda bezbednosnog organizovanja savremenih država“.³⁸ Konkretizacijom Strategije nacionalne bezbednosti određuje se politika nacionalne bezbednosti Srbije, posredstvom koje država utvrđuje plansko usmerenje aktivnosti svih elemenata sistema nacionalne bezbednosti i opredeljuje za koncept bezbednosti. Prvu Strategiju nacionalne bezbednosti Republike Srbije, Srbija je usvojila 2009. godine i među pretnjama OMU je prepoznato na dvojak način – kao pretnja i kao sredstvo izvršenja.³⁹ Naime, proliferacija OMU ocenjena je kao „potencijalno najveća pretnja globalnoj i evropskoj bezbednosti, a samim time i realna pretnja bezbednosti Republike Srbije“.⁴⁰ U tom kontekstu, izražena je posebna bojazan da ovaj vid oružja ne dođe u posed nedržavnih aktera poput terorističkih grupa. Takođe, u predmetnoj Strategiji proliferacija OMU prepoznata je kao sredstvo izvršenja u okviru delovanja zasebne pretnje – organizovanog kriminala. Samim tim, kao nosioci ugrožavanja prema Strategiji identifikovani su prvenstveno nedržavni akteri. Osim odlučnosti da „ne poseduje i ne razvija OMU i da aktivno učestvuje u sprečavanju njegovog širenja“ hijerarhijski niža Strategija odbrane iz 2009. godine nije dala konkretnija objašnjenja.⁴¹

Deset godina kasnije usvojena je aktuelna Strategija nacionalne bezbednosti, koja treba da predstavlja odraz aktuelne bezbednosne situacije i pruži odgovor na savremene izazove, rizike i pretnje.⁴² Istovremeno, ona predstavlja i deo ukupnog procesa usklađivanja i revizije strategijsko-doktrinarnih dokumenata u oblasti bezbednosti i odbrane koji se vrše s ciljem usklađivanja sa Evropskom globalnom strategijom iz 2016. godine. I u ovoj Strategiji proliferacija OMU, zajedno sa pratećim sistemima, prepoznata je kao najveća bezbednosna pretnja, ali preciziran je parametar prema kojem je dato takvo određenje – posledice u slučaju nastupanja pretnje. Takođe, pored terorističkih organizacija, zadržan je stav iz prethodne Strategije o organizovanim kriminalnim grupama kao potencijalnim nosiocima ove pretnje. Konkretizacija ove Strategije izvršena je hijerarhijski nižom Strategijom odbrane u kojoj je ova pojava identifikovana kao pretnja po bezbednosno okruženje, kao i naponi Srbije na njenom suzbijanju, samo je pomenuta.⁴³ Time je Strategija nacionalne bezbednosti identifikovala proliferaciju OMU kao jednu od najvećih globalnih pretnji, ali i pretnji po

³⁸ Љубомир Стајић, Ненад Радивојевић & Владан Мирковић, „Неки аспекти унутрашње безбедности као елемената Стратегије националне безбедности Републике Србије“, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду*, Вол. 51, Бр. 4, 2017, 1327, DOI: 10.5937/zrpfns51-16569.

³⁹ „Стратегија националне безбедности Републике Србије“, *Службени гласник РС*, Бр. 88/2009.

⁴⁰ Ibid.

⁴¹ „Стратегија одбране Републике Србије“, *Службени гласник РС*, Број 88/2009.

⁴² „Стратегија националне безбедности Републике Србије“, *Службени гласник РС*, Број 94/2019.

⁴³ „Стратегија одбране Републике Србије“, *Службени гласник РС*, Бр. 94/2019.

nacionalnu bezbednost, posebno u slučaju da se nađu u posedu nedržavnih aktera poput terorističkih grupa ili organizovanih kriminalnih grupa. Međutim, neka detaljnija elaboracija je izostala, što je opravdano s obzirom na to da je reč o hijerarhijski najvišoj strategiji iz oblasti bezbednosti, dok se niz drugih strategija iz sfere bezbednosti bave posebnim pitanjima koja su u opštem smislu samo definisana Strategijom nacionalne bezbednosti.

Posebna Strategija koja reguliše oblast OМУ je *Strategija za borbu protiv širenja oružja za masovno uništenje za period od 2021. do 2025. godine* (u daljem tekstu: Strategija za sprečavanje OМУ), a čije usvajanje predstavlja jednu od obaveza proisteklih iz Rezolucije 1540 SB UN.⁴⁴ Njenom donošenju prethodio je dug put koji je podrazumevao usvajanje dva Nacionalna akcionna plana (u daljem tekstu: NAP) i formiranje Radne grupe za sprovođenje pomenutog NAP.⁴⁵ Oba NAP-a definisali su sedam identičnih ciljeva, kao i institucije koje će biti nosioci implementacije aktivnosti definisanih ciljevima.⁴⁶ Obaveza usvajanja Strategije za sprečavanje OМУ proistekla je iz preuzetih međunarodnih obaveza, Rezolucije 1540 SB UN, kao i učešća u radu Centra za bezbednosnu saradnju u Jugoistočnoj Evropi (RACVIAC). Zapravo, Nacrt Strategije za sprečavanje OМУ ocenjen je kompatibilnim sa strategijama ostalih država članica.⁴⁷

Najveća novina u samoj Strategiji jeste uvođenje nove komponente u određenje definicije OМУ: radiološkog oružja. U Srbiji je prethodno stvoren čitav institucionalni okvir koji reguliše radijacionu delatnost, čime je ispunjen zakonski preduslov za sankcionisanje zloupotrebe radioaktivnih materijala.⁴⁸

⁴⁴ „Стратегија за борбу против ширења оружја за масовно уништење за период од 2021. до 2025. године“, *Службени гласник РС*, Бр. 77/2021.

⁴⁵ Закључак 05 Број: 018-2695/2012 којим се усваја „Национални акциони план за примену Резолуције 1540 Савета безбедности УН о спречавању ширења ОМУ и средстава за њихово преношење (2012–2016)“, *Службени гласник*, Бр. 39/2012, и Закључак 05 Број 337-628/2018 којим се усваја „Национални акциони план за примену Резолуције 1540 Савета безбедности УН о спречавању ширења ОМУ и средстава за њихово преношење (2018–2022)“, *Службени гласник*, Бр. 9/2018; „Одлука о образовању Радне групе за праћење спровођења Националног акционог плана за примену Резолуције 1540 Савета безбедности Уједињених нација о спречавању ширења оружја за масовно уништавање и средстава за њихово преношење (2012–2016): 122/2012-10“, *Службени гласник РС*, Бр. 122 од 25. децембра 2012, и „Одлука о образовању Радне групе за праћење спровођења Националног акционог плана за примену Резолуције 1540 Савета безбедности Уједињених нација о спречавању ширења оружја за масовно уништавање и средстава за њихово преношење (2018–2022)“, *Службени гласник РС*, Бр. 53 од 11. јула 2018, 92 од 29. јуна 2020.

⁴⁶ Реč је о следећим циљевима: 1) уздржавање од пружања подршке; 2) процесуирање забрањених активности у вези са оружјем за масовно уништавање; 3) делотворне контролне мере; 4) контролне листе; 5) подизање свести; 6) Дијалог и сарадња, и 7) превенција.

⁴⁷ RACVIAC Members & MAG, <https://www.racviac.org/what-is-racviac/members/>, 8.1.2024.

⁴⁸ Усвојен је „Закон о радијационој и нуклеарној сигурности и безбедности“, *Службени гласник РС*, Бр. 95/2018 и 10/2019, којим је основан Директорат за радијациону и нуклеарну сигурност и безбедност као регулаторно тело.

Takođe, veoma je obuhvatno određen pojam „širenje OMU“: „razvoj, proizvodnju, nabavku, promet, prevoz, snabdevanje i upotrebu OMU, kao i transfer tehnologije i izgradnju postrojenja i kapaciteta za njegov razvoj i proizvodnju od strane pripadnika kriminalnih i terorističkih/ekstremističkih grupa i organizacija, nedržavnih aktera i režima koji podržavaju terorizam, u cilju nanošenja ljudskih žrtava i materijalne štete“. Dakle, najpre su izlistani potencijalni modaliteti zlupotrebe OMU, uključujući i buduće potencijale za zlonamerno korišćenje do kojih može doći razvojem tehnologije. Kao nosioci pretnji, pored nedržavnih aktera, po prvi put su označeni i državni akteri u vidu režima koji podržavaju terorizam. Zapravo, ukazuje se na pogubne posledice potencijalne sprege između terorizma i širenja OMU, ali i praćenje bezbednosnih trendova u svetu.

U praksi su, paralelno na aktivnostima izrade Strategije za sprečavanje OMU, preduzete i druge aktivnosti kako bi se smanjila mogućnost uspostavljanja veze sa terorizmom. Na međunarodnom planu, Srbija je potpisnik i primenjuje brojne konvencije u oblasti borbe protiv terorizma. Na nacionalnom nivou, usvojene su Strategije za sprečavanje pranja novca i borbu protiv terorizma u kojima se kao jedna od posebnih odlika terorizma navodi sprega sa proliferacijom OMU.⁴⁹ Takođe, 2018. godine usvojene su izmene *Zakona o ograničavanju raspolaganja imovinom u cilju sprečavanja terorizma i širenja oružja za masovno uništenje* čime je stvoren čitav sistem za borbu protiv pranja novca i finansiranja terorizma u Srbiji, a indirekto se utiče i na sprečavanje širenja OMU posredstvom delovanja terorističkih organizacija.⁵⁰

Strategija za sprečavanje OMU određuje tri opšta cilja: 1) sprečavanje da lica, nedržavni akteri i države dođu u nelegalan posed OMU, 2) sprečavanje korišćenja OMU od strane pripadnika kriminalnih i terorističkih/ekstremističkih grupa i organizacija, nedržavnih aktera i režima koji podržavaju terorizam, kao i 3) otklanjanje i umanjeње posledica u slučaju eventualne upotrebe OMU. Ovi ciljevi operacionalizovani su u četiri posebna cilja: 1) onemogućavanje nedozvoljenog razvoja, proizvodnje, nabavke, prometa i upotrebe OMU i robe dvostruke namene; 2) jačanje prevencije na nacionalnom nivou i obezbeđivanje uslova za ostvarivanje najvišeg mogućeg nivoa efikasnosti u sprečavanju širenja OMU; 3) spremnost za brz i efikasan odgovor na moguću krizu izazvanu OMU, kao i unapređenje državnih kapaciteta za otklanjanje posledica u slučaju da dođe do upotrebe OMU, i 4) nastavak pružanja značajnog doprinosa naporima međunarodne zajednice u suzbijanju širenja OMU, aktivnom saradnjom na regionalnom i globalnom planu.⁵¹

⁴⁹ Danas je aktuelna „Стратегија за борбу против прања новца и финансирања тероризма за период 2020–2024. године“, *Службени гласник РС*, Бр. 14 од 21. фебруара 2020.

⁵⁰ „Закон о ограничавању располагања имовином у циљу спречавања тероризма и ширења оружја за масовно уништење“, *Службени гласник РС*, Бр. 29/2015, 113/2017 и 41/2018.

⁵¹ „Стратегија за борбу против ширења оружја за масовно уништење за период од 2021. до 2025. године“, *Службени гласник РС*, Бр. 77/2021, поглавље 4.

Operacionalizacija opštih ciljeva je nastavljena kroz tekst Strategije, pa su za svaki identifikovani posebni ciljevi i određene mere za njihovo ostvarivanje. Na taj način su ciljevi predstavljeni značajno sistematičnije i preglednije nego u prethodnim NAP i jasno su navedene mere koje relevantne institucije uključene u realizaciju treba da implementiraju.

Poseban kvalitet ove Strategije ogleda se u identifikovanju indikatora za praćenje njenog sprovođenja. Uobičajena praksa u Srbiji ukazuje da najčešće ne postoje parametri za evaluaciju neke Strategije, pa je u ovom slučaju reč o pohvalnom i pažnje vrednom izuzetku. Sprovođenje Strategije oročeno je na četiri godine, a predviđeno je i stvaranje Nacionalnog koordinacionog tela za borbu protiv širenja OMU koje je zaduženo za koordinaciju svih aktivnosti na ostvarenju opštih ciljeva, ali i izradu Akcionih planova.⁵² Naime, Strategijom je predviđena izrada dva akciona plana – Akcioni plan za zaštitu od hemijskih, bioloških, radioloških i nuklearnih (HBRN) pretnji i rizika (u daljem tekstu: HBRN Akcioni plan) i Akcioni plan za sprovođenje ove Strategije.⁵³ Međutim, usvojen je samo Akcioni plan za sprovođenje Strategije za sprečavanje OMU, u okviru kojeg su se našle mere za „sprečavanje širenja OMU i kontrolu HBRN materijala“, pa je na taj način ovaj akcioni plan obuhvatio mere koje je trebalo da se nađu u HBRN Akcionom planu. Na taj način je naizgled u praksi jednostavnije koordinirati brojne mere i aktivnosti koje različita državna tela treba da realizuju i merljiviji su rezultati u procesu evaluacije. Svakako, tek nakon evaluacije Akcionog plana predviđenog za 2025. godinu biće moguće proceniti da li je sažimanje dva Akciona plana u jedan bila racionalna i ispravna strateška odluka.

Budući izazovi deproliferaciji oružja za masovno uništenje

Proces deproliferacije OMU suočava se sa brojnim izazovima koji potiču od različitih aktera, ali i usled tehnološkog razvoja. Na globalnom planu, najčešće se govori o dve države čiji potencijali za razvoj nuklearnog oružja i dalje izazivaju veliku bojaznost – Severna Koreja i Iran.⁵⁴ Drugi izazov deproliferaciji potiče od problema verifikacije i usklađenosti. Naime, usled

⁵² „Одлука о образовању Националног координационог тела за борбу против ширења оружја за масовно уништење за период од 2021. до 2025. године“, *Службени гласник РС*, Бр. 117 од 3. децембра 2021, 25 од 31. марта 2023. године.

⁵³ „Акциони план за период од 2023. до 2025. године за спровођење Стратегије за борбу против ширења оружја за масовно уништење за период од 2021. до 2025. године“.

⁵⁴ Potencijalni razvoj i unapređenje balističkih projektila od strane Severne Koreje predstavlja značajan globalni izazov deproliferaciji, uprkoj brojnim diplomatskim inicijativama. Takođe, status iranskog nuklearnog programa predmet je dugogodišnje međunarodne zabrinutosti. Zajednički sveobuhvatni plan akcije (*Joint Comprehensive Plan of Action*), imao je za cilj da ublaži ovu zabrinutost, ali brojni izazovi, uključujući diplomatske tenzije i promene u rukovodstvu, uticali su na stabilnost samog sporazuma.

samih karakteristika OMU, obezbeđivanje proverljivosti procesa razoružavanja, kao i usaglašenosti sa međunarodnim sporazumima predstavljaju izazove sa kojima se suočava celokupna međunarodna zajednica. Samim tim, pored problema neratifikacije i napuštanja ranije ratifikovanih sporazuma od strane nekih država, izazovi u deproliferaciji javljaju se i u slučaju izostajanja poverenja i snažnih mehanizama verifikacije.⁵⁵ U tom kontekstu treba posmatrati i izazove koji potiču iz slabljenja podrške država međunarodnim institucijama, a koje se mogu negativno odraziti na efikasnost režima deproliferacije OMU. Tekuće geopolitičke tenzije između velikih sila takođe se negativno odražavaju na napore u neširenju OMU jer diplomatski izazovi, nedostatak poverenja i težnja za strateškim interesima značajno ometaju proces saradnje u ovoj oblasti.

Pored bojazni od protivpravnog delovanja državnih aktera, prisutan je i permanentan strah od opasnosti da nedržavni akteri dođu u posed OMU, bilo putem krađe ili sponzorstva od strane neke države. U tom kontekstu se najčešće ukazuje na opasnost od mogućnosti da terorističke grupe dođu u posed OMU, odnosno da razvijaju ili proizvode ovo oružje.⁵⁶ Srbija je u svojoj Strategiji za sprečavanje OMU značajnu pažnju posvetila upravo ovom izazovu, uz ranije pomenuto realizovanje posebnih mera koje proističu iz drugih zakonskih propisa.

Posebna opasnost po širenje OMU proističe iz razvoja novih tehnologija, odnosno zloupotrebe savremenih tehnologija u različite zlonamerne svrhe. U tom kontekstu se najčešće govori o sajber pretnjama, odnosno o mogućnosti sajber napada na kritičnu infrastrukturu ili informacione sisteme povezane sa nuklearnim postrojenjima. Zapravo, među ekspertima raste zabrinutost od napada ili manipulacije industrijskim kontrolnim sistemima na nuklearnim i hemijskim postrojenjima putem sajber aktivnosti, što bi dovelo do oslobađanja radijacije ili otrovnih hemikalija.⁵⁷ U grupu izazova koji proističu iz razvoja tehnologija treba uvrstiti i modernizaciju postojećeg nuklearnog arsenala, a koja može dovesti do novog tipa trke u naoružavanju.

Opasnost o kojoj se najčešće govori u kontekstu širenja OMU jeste sve učestalija upotreba tehnologija dvostruke namene. Roba dvostruke namene jeste „roba, uključujući softver i tehnologiju, koja se može koristiti kako u civilne tako i u vojne svrhe, roba koja može biti upotrebljena u neeksplozivne svrhe i roba koja se na bilo koji način može iskoristiti u cilju širenja ili proizvodnje OMU“.⁵⁸ Srbija je implementirala postojeću međunarodnu

⁵⁵ “WMD Verification and Compliance: The State of Play”, Weapons of Mass Destruction Commission (WMDC), 2004.

⁵⁶ Bruce Hoffman, “Terrorism and WMD: Some Preliminary Hypothesis”, *The Nonproliferation Review*, 1997, 45–53.

⁵⁷ Shane Smith, “Cyber Threats and Weapon for Mass Destruction”, *CSWMD Proceedings*, 2021.

⁵⁸ „Закон о извозу и увозу робе двоструке намене“, *Службени гласник РС*, Бр. 95/2013 и 77/2019.

regulativu vezanu za uvoz i izvoz ove robe, izgradnju kontrole robe dvostruke namene, odnosno transfera softvera i tehnologije elektronskim putem, a koje mogu biti iskorišćene u proizvodnji OMU. Između ostalog, pored usvajanja Zakona o izvozu i uvozu robe dvostruke namene, formirala je Nacionalnu kontrolnu listu robe dvostruke namene, a koja se referiše i na Nacionalnu kontrolnu listu naoružanja i vojne opreme.⁵⁹ Svakako, u ovoj oblasti je od izuzetnog značaja saradnja Srbije sa međunarodnim organizacijama i forumima koji se bave regulisanjem uvoza i izvoza robe dvostruke namene, saradnja sa privrednim sektorom s ciljem poštovanja i praćenja propisa koji regulišu ovu oblast. S tim u vezi, u okviru Ministarstva unutrašnje i spoljne trgovine formirano je Odeljenje za međunarodne sporazume i spoljnu trgovinu kontrolisanom robom, u kojem se realizuju aktivnosti koje se odnose na pregovaranje i zaključivanje međunarodnih sporazuma, kao i unapređenja Sistema izvozne i uvozne kontrole u oblasti naoružanja, vojne opreme, robe dvostruke namene i robe koja bi se mogla koristiti za izvršenje smrtno kazne, mučenje ili drugo okrutno, neljudsko ili ponižavajuće postupanje ili kažnjavanje (SKM).⁶⁰

Posebnu pažnju potrebno je posvetiti edukaciji o značaju poštovanja pravila i regulativa koje se odnose na robu dvostruke namene. Budući izazovi deproliferaciji mogu proisteći i usled uspostavljanja korelacija između navedenih bezbednosnih izazova. Nepostojanje svesti o značaju sprečavanja ovog vida nelegalne trgovine i nedostatak znanja o regulativi i kontroli izvoza može dovesti do neadekvatnog nadzora i, samim time, omogućiti neovlašćen pristup osetljivim tehnologijama. Edukacija u ovoj oblasti treba da obuhvati detaljno razumevanje međunarodnih sporazuma, specifičnih nacionalnih regulativa koje upravljaju trgovinom robom dvostruke namene kao i obučenosť i opremljenost stručnih službi, poput Uprave carine, da postupaju tokom kontrole i nadzora nad tranzitom robe. Takođe, treba razmotriti i ulogu tehnološkog razvoja i globalizacije u kreiranju novih izazova i mogućnosti u ovoj oblasti. Brzi napredak u tehnologijama kao što su biotehnologija, informacione tehnologije i materijali generiše nove rizike, ali i nove alate za monitoring i kontrolu.

Zaključak

U savremenim međunarodnim odnosima svaki državni akter, koji je opredeljen da pruži doprinos postizanju i održavanju međunarodnog mira i bezbednosti, mora da uloži značajne napore i uzme aktivno učešće u

⁵⁹ „Одлука о утврђивању Националне контролне листе робе двојструке намене“, *Службени гласник РС*, Бр. 45/2022; „Одлука о утврђивању Националне контролне листе наоружања и војне опреме“, *Службени гласник РС*, Бр. 90/2013.

⁶⁰ *Извозна контрола /НВО и РДН*, Министарство унутрашње и спољне трговине, <https://must.gov.rs/tekst/383/izvozna-kontrolanvo-i-rdn.php>, 13.6.2024.

sprečavanju širenja OMU. Ovi napori podrazumevaju odgovornost svake države u implementiranju međunarodnih instrumenata za sprečavanje širenja OMU, posvećenost međunarodnoj saradnji u sprečavanju širenja OMU, ali i razvoj i jačanje domaćih kapaciteta za suprotstavljanje ovoj pretnji, kao i modele reagovanja u slučaju njenog ispoljavanja. U ovom radu pružen je prikaz, sinteza i analiza postojećeg normativnog okvira u oblasti sprečavanja širenja OMU, koji odražava posvećenost Republike Srbije stvaranju i održavanju adekvatnog pravnog okvira za sprečavanje širenja OMU kroz dosledno poštovanje i implementiranje svih preuzetih međunarodnih obaveza i izgradnju domaćih kapaciteta.

Promenljivo geopolitičko okruženje stvorilo je potrebu prilagođavanja aktivnosti i delovanja država radi obezbeđivanja efikasnih preventivnih bezbednosnih mera. Time je nekada jasan stav država o značaju deproliferacije OMU postao poligon za pojavu nepoverenja i sumnje u strategije drugih država. Kroz doslednu implementaciju svih relevantnih zakona i regulativa, Srbija pruža nedvosmislenu podršku globalnim naporima u borbi protiv širenja OMU. Uspostavljeni zakonski okvir predstavlja važan aspekt ukupne strategije Srbije za sprečavanje proliferacije OMU, čime Srbija pokazuje svoju konstruktivnu ulogu u međunarodnim naporima za unapređenje bezbednosti. Na taj način, ovo istraživanje pružilo je doprinos razumevanju šireg diskursa međunarodne bezbednosti, pružajući uvid u napore i praktične mere jednog državnog aktera u sprečavanju proliferacije OMU.

U svetu obeleženom širokom upotrebom robe dvostruke namene, razvojem hibridnih ratova, pojavom konflikata u neposrednom okruženju Srbije, kako i razvojem i rasprostranjenošću sajber pretnji, jasno je da se nacionalna bezbednost suočava sa izazovnim pretnjama u dinamičnom okruženju. Posebna opasnost potiče od nastanka potencijalne sprege između navedenih bezbednosnih izazova. U tom kontekstu, postavljanje novih standarda u naporima za sprečavanje širenja OMU zahteva permanentnu i adaptivnu strategiju. Prvi korak u suprotstavljanju ovim izazovima je aktivna uloga Srbije u međunarodnoj zajednici i posvećenost međunarodnoj saradnji. Identifikacija novih trendova u oblasti robe dvostruke namene i hibridnih pretnji, praćenje razvoja sajber pretnji i kontinuirana procena pretnji predstavljaju apsolutni imperativ za adekvatan odgovor. Jasno, takav odgovor na prvom mestu zahteva adaptibilnost Strategije za sprečavanje širenja OMU, a koja proističe iz stalne evaluacije i nadogradnje Akcionog plana. Takođe, neophodna je usklađenost ove strategije sa drugim srodnim propisima koji regulišu ovu oblast.

Permanentna evaluacija planiranih mera i aktivnosti je od suštinskog značaja za obezbeđivanje efikasnosti Strategije za sprečavanje širenja OMU. U tom kontekstu, potrebno je kontinuirano posvećivanje pažnje unapređenju ukupnih kapaciteta za prevenciju, i daljem razvoju međuinstitucionalne saradnje između relevantnih aktera. Razvoj domaćih kapaciteta za monitoring

i kontrolu, aktivna saradnja i razmena informacija i najboljih praksi, edukacija i podizanje svesti predstavljaju ključne elemente koji će obezbediti adekvatan i sveobuhvatan odgovor na ove izazove. Kroz ovakav holistički pristup, koji kombinuje zakonodavne mere sa praktičnim akcijama i međunarodnom saradnjom, Srbija aktivno učestvuje u globalnim naporima za sprečavanje rasprostranjivanja OMU i zaštitu nacionalne i međunarodne bezbednosti.

Rad je nastao u okviru naučno-istraživačke delatnosti Instituta za nuklearne nauke „Vinča“ – Instituta od nacionalnog značaja za Republiku Srbiju, finansiranog od strane Ministarstva nauke, tehnološkog razvoja i inovacija, broj granta 451-03-66/2024-03/200017 i naučnoistraživačkog projekta „Srbija i izazovi u međunarodnim odnosima 2024. godine“, koji finansira Ministarstvo nauke, tehnološkog razvoja i inovacija Republike Srbije, a realizuje Institut za međunarodnu politiku i privredu tokom 2024. godine.

Bibliografija

- „Акциони план за период од 2023. до 2025. године за спровођење Стратегије за борбу против ширења оружја за масовно уништење за период од 2021. до 2025. године“, *Службени гласник РС*, Бр. 57/2023.
- “A/RES/1(I) First Resolution adopted by UN General Assembly. Establishment of a Commission to deal with the problem raised by the discovery of atomic energy”, General Assembly Resolution, 1946.
- “A/RES/32/84-B Prohibition of the development and manufacture of new types of weapons of mass destruction and new systems of such weapons”, United Nations General Assembly Resolution, 1977.
- Armaments and Disarmament in the Nuclear Age, A Handbook*, Stockholm International Peace Research Institute, Stockholm, 1976, 145.
- Blum Andrew, Victor Asal & Jonathan Wilkenfeld, “Nonstate Actors, Terrorism, and Weapons of Mass Destruction”, *International Studies Review*, 2005, Vol. 7, No. 1, 133–170.
- Carus Seth, *Defining “Weapons of Mass Destruction”*, https://ndupress.ndu.edu/Portals/68/Documents/occasional/cswmd/CSWMD_OccasionalPaper-8.pdf, Center for the Study of Weapons of Mass Destruction, 5.1.2024.
- Comprehensive Nuclear-Test-Ban Treaty (CTBT)*, https://www.ctbto.org/sites/default/files/202310/2022_treaty_booklet_E.pdf, 10.1.2024.
- Ćurčić Milica, Sanela Veljković & Slavko Dimović, “Border Crossing Control of Radioactive Materials in Serbia”, *IRASA International Scientific Conference Science, Education, Technology and Innovation SETI V 2023*,

Belgrade: International Research Academy of Science and Art: IRASA, 2023, 629–639.

Goldstein Joshua S., & Jon C. Pevehouse, *International Relations. Tenth Edition 2013–2014 Update*, Pearson, Boston, 2014.

Fuhrmann Matthew, “Exporting Mass Destruction? The Determinants of Dual-Use Trade”, *Journal of Peace Research*, Vol. 45, No. 5, 2008, 633–652, DOI: 10.1177/0022343308094324.

Hoffman Bruce, “Terrorism and WMD: Some Preliminary Hypotesis”, *The Nonproliferation Review*, 1997, 45–53.

Извозна контрола /НВО и РДН, Министарство унутрашње и спољне трговине, <https://must.gov.rs/tekst/383/izvozna-kontrolanvo-i-rdn.php>, 13.6.2024.

Кнежевић Предић Весна & Милош Хрњаз, „Забрана оружја за масовно уништење: од Женева до Њујорка век касније“, у: Жаклина Новичић (ур.) *Употреба силе у међународним односима*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2018, 59–90.

Костић Марина, „Стратешка стабилност и могућности укључивања Кине у преговоре о контроли стратешког наоружања“, *Међународни проблеми*, Вол. 72, Бр. 4, 2020, 680, DOI: 10.2298/MEDJP2004678K, 678–708.

Контрола наоружања, Министарство спољних послова Републике Србије, <https://www.mfa.gov.rs/spoljna-politika/bezbednosna-politika/kontrola-naoruzanja>, 4.1.2023.

„Национални акциони план за примену Резолуције 1540 Савета безбедности УН о спречавању ширења ОМУ и средстава за њихово преношење (2018–2022)“, *Службени гласник*, Бр. 9/2018.

„Национални акциони план за примену Резолуције 1540 Савета безбедности УН о спречавању ширења ОМУ и средстава за њихово преношење (2012–2016)“, *Службени гласник*, Бр. 39/2012.

„Одлука о образовању Комисије Републике Србије за спровођење Конвенције о забрани развоја, производње, складиштења и употребе хемијског оружја и о његовом уништавању“, *Службени гласник РС*, Бр. 11 од 22. фебруара 2011, 71 од 26. септембра 2011, 25 од 4. априла 2012, 102 од 22. новембра 2013, 110 од 14. октобра 2014, 36 од 9. априла 2021, 99 од 22. октобра 2021, 113 од 14. октобра 2022.

„Одлука о образовању Радне групе за праћење спровођења Националног акционог плана за примену Резолуције 1540 Савета безбедности Уједињених нација о спречавању ширења оружја за масовно уништавање и средстава за њихово преношење (2012–2016): 122/2012-10“, *Службени гласник РС*, Бр. 122 од 25. децембра 2012.

„Одлука о образовању Радне групе за праћење спровођења Националног акционог плана за примену Резолуције 1540 Савета безбедности Уједињених нација о спречавању ширења оружја за

- масовно уништавање и средстава за њихово преношење (2018–2022)“, *Службени гласник РС*, Бр. 53 од 11. јула 2018, 92 од 29. јуна 2020.
- „Одлука о образовању Националног координационог тела за борбу против ширења оружја за масовно уништење за период од 2021. до 2025. године“, *Службени гласник РС*, Бр. 117 од 3. децембра 2021, 25 од 31. марта 2023. године.
- „Одлука о утврђивању Националне контролне листе робе двоструке намене“, *Службени гласник РС*, Бр. 45/2022.
- „Одлука о утврђивању Националне контролне листе наоружања и војне опреме“, *Службени гласник РС*, Бр. 90/2013.
- Peloso Chris, “Crafting an Updated Nuclear Non-Proliferation Treaty: Applying the Lessons Learned from the Success of Similar International Treaties to the Nuclear Arms Problem”, *Santa Clara Journal of International Law*, Vol. 9, Iss. 2, 2011, 309–344.
- RACVIAC Members & MAG, <https://www.racviac.org/what-is-racviac/members/>, 8.1.2024.
- Раичевић Небојша „Забрана биолошког оружја у међународном хуманитарном праву“, *Зборник радова Правног факултета у Нишу*, 2010, Вол. 56, 115–133.
- Ристановић Елизабета & Мубарак С.А. Буршаид Ал-Дахери, „Суочавање са изазовима биолошких претњи и биолошког оружја у 21. веку“, *Социолошки преглед*, Бр. 4, 2022, 1333, DOI: 10.5937/socpreg56-40572, 1325–1350.
- “Regulation (EU) No 388/2012 of the European Parliament and of the Council of 19 april 2012 amending Council Regulation (EC) No 428/2009 setting up a Community regime for the control of exports, transfer, brokering and transit of dual-use items”, European Parliament, 16 May 2012.
- Smith Shane, “Cyber Threats and Weapon for Mass Destruction”, *CSWMD Proceedings*, 2021.
- Стајић Љубомир, Ненад Радивојевић & Владан Мирковић, „Неки аспекти унутрашње безбедности као елемената Стратегије националне безбедности Републике Србије“, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду*, Вол. 51, Бр. 4, 2017, 1325–1342, DOI: 10.5937/zrpfns51-16569.
- „Споразум између Социјалистичке Федеративне Републике Југославије и Међународне агенције за атомску енергију о примени гаранција у вези са Уговором о неширењу нуклеарног оружја“, *Службени лист СФРЈ*, 67/73.
- “S/RES/1540 Resolution 1540”, Security Council United Nations, 2004.

Стојановић Богдан, *Теорија денуклеаризације: зашто државе прекидају програме нуклеарног наоружања?*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2021.

„Стратегија за борбу против ширења оружја за масовно уништење за период од 2021. до 2025. године“, *Службени гласник РС*, Бр. 77/2021.

„Стратегија националне безбедности Републике Србије“, *Службени гласник РС*, Бр. 88/2009.

„Стратегија одбране Републике Србије“, *Службени гласник РС*, Бр. 94/2019.

„Стратегија за борбу против ширења оружја за масовно уништење за период од 2021. до 2025. године“, *Службени гласник РС*, Бр. 77/2021.

„Стратегија за борбу против прања новца и финансирања тероризма за период 2020–2024. године“, *Службени гласник РС*, Бр. 14 од 21. фебруара 2020.

The Convention on the Prohibition of the Development, Production and Stockpiling of Bacteriological (Biological) and Toxin Weapons and on their Destruction, <https://front.un-arm.org/wp-content/uploads/2020/12/BWC-text-English.pdf>, 4.1.2023.

The Convention on the Prohibition of the Development, Production, Stockpiling and Use of Chemical Weapons and on their Destruction (CWC). https://www.opcw.org/sites/default/files/documents/CWC/CWC_en.pdf, 5.1.2024.

“Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons”, United Nations, INFCIRC/140 22, April 1970.

“WMD Verification and Compliance: The State of Play”, Weapons of Mass Destruction Commission (WMDC), 2004.

„Уредба о ратификацији Конвенције о забрани усавршавања, производње и стварања залиха бактериолошког (биолошког) и токсичког оружја и о њиховом уништавању“, *Службени лист СФРЈ – Међународни уговори и други споразуми*, Бр. 43/74.

„Закон о радијационој и нуклеарној сигурности и безбедности“, *Службени гласник РС*, 95/2018 и 10/2019.

„Закон о ограничавању располагања имовином у циљу спречавања тероризма и ширења оружја за масовно уништење“, *Службени гласник РС*, Бр. 29/2015, 113/2017 и 41/2018 „Закон о извозу и увозу робе двоструке намене“, *Службени гласник РС*, Бр. 95/2013 и 77/2019.

„Закон о ратификацији Уговора о неширењу нуклеарног оружја“, *Службени лист СФРЈ*, 5. март 1970.

„Закон о потврђивању додатног протокола између Републике Србије и Међународне агенције за атомску енергију уз споразум између

- Социјалистичке Федеративне Републике Југославије и Међународне Агенције за атомску енергију о примени гаранција у вези са уговором о неширењу нуклеарног оружја“, *Службени гласник Републике Србије – Међународни уговори*, Бр. 10/2018.
- „Закон о ратификацији Уговора о свеобухватној забрани нуклеарних проба са протоколом“, *Службени лист СЦГ – Међународни уговори*, Бр. 4/2004.
- „Закон о забрани усавршавања, производње и стварања залиха бактериолошког (биолошког) и токсичког оружја и о њиховом уништавању“, *Службени гласник РС*, Бр. 87/2011.
- „Закон о потврђивању конвенције о забрани развоја, производње, складиштења и употребе хемијског оружја и о његовом уништавању“, *Службени лист СРЈ – Међународни уговори*, Бр. 2/2000.
- „Закон о забрани развоја, производње, складиштења и употребе хемијског оружја и о његовом уништавању“, *Службени гласник РС*, Бр. 36 од 15. маја 2009, 104 од 27. новембра 2013.
- „Закон о ограничавању располагања имовином у циљу спречавања тероризма и ширења оружја за масовно уништење“, *Службени гласник РС*, Бр. 29/2015, 113/2017 и 41/2018.
- „Закон о извозу и увозу робе двоструке намене“, *Службени гласник РС*, Бр. 95/2013 и 77/2019.